

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Бошковића Радосава* (Београд),
д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.* (Скопље), д-ра *Нахшигала*
Рајка (Љубљана), д-ра *Раковића Франа* (Љубљана), д-ра *Скока Петра*
(Загреб), д-ра *Шевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе*
(Скопље), д-ра *Хрстић Маџа* (Загреб)

XVIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1949—1950

О ЛИНГВИСТИЦИ ПРОФ. А. БЕЛИЋА

Наша редакција сматрала је да је најумесније да отпочне нову серију Јужнословенског филолога излагањем о главним тачкама лингвистике проф. А. Белића. Не само зато што је она једна од значајних појава наше науке о језику за последњих десет и више година него и зато што је у њој проф. Белић дао у многим правцима нов поглед на језик који се знатно одваја, и по материјалу и по методу на основу којих је он до њега дошао, од других сличних погледа. Како је најбоље да научни свет добије обавештење о томе из прве руке, то је редакција замолила проф. А. Белића да то он сам и учини. Проф. Белић се љубазно том предлогу редакције одазвао.

Редакција

1.

Опште напомене

1. Ја ћу гледати да укратко дам и критички пропратим погледе који су изнесени у мојој књизи о језичкој природи и језичком развоју (Београд, 1941, Посебна издања Српске акад. наука, књ. 35, стр. XII 655).

На књизи стоји да је изишла 1941 г. То није сасвим тачно. Тада је, уствари, само њено састављање и штампање завршено. Она се појавила тек после ослобођења, 1945, кад је њено повезивање завршено. Датум 1941 год. остављен је због тога да се утврди којем времену развоја наше науке припадају погледи који су у њој изнесени; међутим она тада није пуштена у свет зато што су те године, баш у време када је она завршавана, непријатељи сурово заузели нашу земљу и у њој зауставили сваки културни рад. Тако је заустављено излагање ове књиге које се могло остварити тек 1945 год.

2. О предмету моје књиге говорено је у њену предговору и у уводу. Мене није задовољавало познавање језика схваћено у

смислу традиционалне историске граматике које је давало само развитак формалних особина у језику, дакле, формалистичко, јер је тако познавање могло дати, по мом мишљењу, објашњење само малом броју језичких особина; међутим за мене су били главно: унутрашњи живот и природа језика „које има сваки језик и који су у свима језицима, у извесном правцу, исти“ (V стр).

Наравно, ја нисам могао обухватити сва питања која се тичу горње проблематике. Ја сам узео само она за која сам сматрао да су од нарочита значаја. Али то не значи да сам ја и њих могао исцрпсти докраја (V стр.). Зато ја своје дело и нисам назвао „лингвистиком“, већ само „лингвистичким“ испитивањима.

3. Ја сам се, у предговору своје књиге, задржао само на најглавнијим моментима који су је изазвали. Међутим њихова историја је врло дуга, управо она иде од оног времена када сам се у универзитетима почео бавити науком о језику. Ја сам још у Београду (на Великој школи) и у Одеси (на Новоросиском универзитету) проучио Паула, фон дер Габеленца и друге ауторе у то време нарочито цењених лингвистика. Али ме оне већ и тада нису задовољавале, иако у тим књигама, а нарочито у Пауловој, има изванредно тачних и оштроумних погледа: у њима је, на жалост, остајало у тами баш питање о стварним особинама језика, његову животу узетом у целокупности и његовој природи. Када сам из Новоросиског универзитета отишао у Московски, први ми је посао био да, у вези са почетком својих студија код проф. Ф. Ф. Фортунатова, ставим тада прослављеном лингвисти она питања која су ме мучила. Али, у духу целе младограматичарске школе, он ми је одговорио да су то глотогониска питања која не улазе у круг његова научног интересовања. Тешко ми је било да се помирим са таквим одговором, јер ми је изгледало да је цела зграда лингвистичке науке без тога некако у безваздушном простору, да је све што се у језику дешава оцепљено од живота и стварности. Ја сам своју мисао носио са собом и када ми је време допуштало, ја сам гледао да ма с које стране у та у то време од званичне науке одбачена питања проникнем. Ни студирање код Бругмана, Лескина, Зиверса и Виндиша у Лајпцигу (од 1899—1900) није ми много помогло. Бругман, као и Фортунатов, није хтео да чује за глотогониске студије, које су му изгледале као нешто нереално, јер нису могле бити, због самог предмета, доказане строгим традиционалним историско-упоредним методом, а Лескин и Виндиш били су више филолози неголи лингвисте. Остајао је једини В. Вунт, који је у то време читао свој курс о језику из области народне психологије. Бругман је био одушевљен

Вунтом и мислио је, ако се само поправе омашке у Вунтову делу, да ће моћи послужити као корисна теориска основица за све језике. Ја, лично, нисам делио то мишљење. Сматрао сам, пре свега, да је код Вунта чисто језичка страна помешана са психолошком, тако да се каткада методи и закључци једне преносе на другу; а, друго, да се Вунтов психологизам, који не истиче из реалних језичких факата и језичког живота као таквог, не може преносити на језик (напр. његова теорија о реченици и сл.). Када се 1916. год. појавила књига де-Сосирова (*Cours de linguistique générale*), по белешкама његових ученика, као одговор и критика на искључиву владу историског правца младограматичарске школе у науци о језику — осетило се олакшање у први мах. Књига његова и његов правац постали су врло популарни и онај ко није делио опште одушевљење није сматран за напредна испитивача. И поред тога што је код де-Сосира било много тачних опажања и врло даровито написаних појединих места у књизи, ја сам осећао да његова књига још далеко није дата у дефинитивној редакцији. Моје је уверење било увек, и поред велике репутације које је добило његово учење, да у овом облику своју књигу де-Сосир не би издао. И његова динамичност и статизам у језику у вези са тврђењем, у исто време, да се стално у језику све мења, и његово раздвајање *langue* и *parole* и многа друга тврђења — нису ме задовољавала. Тако исто нисам нашао да су потпуно одговорили на горња питања ни други истакнути испитивачи тога времена (Вандриес, Јесперсен, Сепир и други).

Сви ми ти лингвисти, у чијим делима има и несумњиво тачних посматрања, нарочито код Вандриеса, нису давали могућности да разумем језик као целину, језик као стварност. Зато сам покушао да му сам приђем са друге стране. То је било између оба светска рата, а нарочито између 1930 и 1940 год. Пут којим сам ишао оставио је трагова у мојим предавањима из опште лингвистике, држаним у то време на Универзитету у Београду и другде, а тако исто у различним студијама, чланцима и јавним предавањима која сам за то време држао и објавио. Закључци до којих сам долазио постепено су извирали из студија које сам тада вршио.

4. У време кад је рађена моја књига развијали су се различни покушаји да се језик као систем извесних значењских категорија доведе у везу са различним правцима филозофије, почевши од филозофије Платона и Аристотела све до најновијих правца идеалистичке филозофије. Моја књига претставља извесну опозицију свему томе. Ако је потребно да у лингвистици има филозофије или психологије, социологије или логике, то је могла бити само

она филозофија, психологија, социологија или логика које су истичале из самог језика или услова у којима се он развија, тако се у њој говорило. Из тога се види већ њена чињеничка, предметска или стварна основица. Лингвистика, ако се може тако рећи, треба да је лингвистичка, то је основни поглед моје књиге. Овај поглед не треба погрешно разумети. То не значи да се лингвистика или, боље да речем, језик одваја од свега и проучава као нешто засебно што се не налази ни у људима ни на земљи. Већ то значи да језик мора бити испитиван у оним приликама, под оним условима и у оној средини у којој се ствара; само све чиме се језик одликује и одређује мора пролазити кроз језик, ту добити и своју природу и све своје особине. Лингвистичка лингвистика значи да ће језик бити искључива призма кроз коју се пролама све што се врши у души човековој, а што се у њој одазива под утицајем спољашњег света. Ништа страна и ништа насилно не сме се ту уносити; јер ће се тиме слика о језику померити вештачким начином. Мишљење преко језика, тј. све што се у свести човековој врши, а што се напаја посматрањем стварног света и природе добијајући свој израз језичким изражајним средствима, у друштву, у раду и најразличнијим срединама, — све то чини основицу језичког стварања. Језик је његова крајња инстанција. Зато је наше проучавање језика пре свега лингвистичко. Тако исто лингвистика не може бити ни само функционална, ни структурална, ни структурално-семантичка, ни формалистичка нити икаква друкчија у којој би се природа језика непотребно сужавала. То је досада и чинило немогућним да се схвати целокупност језичких особина.

„Трудио сам се да све потиче из *непосредног посматрања* факата и да се, што је могуће више, утврде природне категорије“ (10). Радећи тако ја сам налазио да у језику треба разликовати стваралачке моменте од градилачких, тј. оне који зависе од природе језика као израза мишљења (стваралачке категорије) и оне који зависе од језика као системе изражајних средстава (градилачке категорије). Прве припадају стварним језичким категоријама, а друге обично формалистичким. У основици су језичке природе, наравно, оне прве.

Иако се језику не може порећи духовни карактер, ипак је у његовој *основици* претстава предмета (исп. ниже).

Језик је израз или знак (исп. ниже) оних духовних вредности које се предају од једног претставника друштвеног — другоме. Језик нити је слика оних процеса којима се до тих вредности долази нити је оно биће у које се излива све оно што се поводом

њих у нашој свести врши, већ се њиме предаје као средством околноме свету онолико од духовног живота колико то траже од својих претставника извесне друштвене потребе и потребе њих самих. Наш задатак и јесте да дођемо до разумевања оног необично гипкога средства нашег мишљења које се зове језиком. Њиме се, тим мишљењем, условљавају особине изражајних средстава језичких, управо онога што чини целокупност садржине сваког језика као таквог.

5. „Главну грађу (за ова испитивања) пружали су ми индо-европски језици, словенски језици и мој матерњи језик, српски или српскохрватски, на првом месту. Ти су језици несумњиво најсложенији за оваква посматрања, јер су њихова факта покривена тако силно формалним елементима да је најтеже било доћи ту до основног зрна“. Када сам га ту налазио, ја сам га поредио са језицима сасвим других система и када сам налазио да се они слажу, сматрао сам тек да су чињенице исправно утврђене. Био сам уверен да свако „језичко испитивање ове врсте мора бити екстензивно и интензивно“. Екстензивно проучавање мора се простирати на све језике света да се сазна која се средства у њима употребљавају за исказивање мисли ради споразумевања међу људима; а интензивно — води нас у дубине или тајне језичког „организма“ као таквог, тј. показује начин на који се та средства у језику примењују. То се испитивање може с успехом вршити на једном језику или једној групи језика, и оно што се добија као резултат таквог испитивања мора се поредити даље“ (6).

Наравно, у једној књизи као што је моја — то се не може постићи у потпуности. Смисао мојих речи и није у томе да се такви резултати морају проверити на свима језичким системима света, јер би то било немогуће; већ да се не можемо задржати у испитивању језика једне групе језика само на њиховој природи или само на њиховим особинама, већ да морамо са добивеним резултатима поредити и сасвим друге језичке системе који не стоје ни у каквој историској ни генетичкој вези са њима. Тек после таквог испитивања и поређења може се доћи до стварних резултата.

6. Ето, то је основица мога испитивања. Радећи тако ја сам се нашао на истом земљишту, и по методу и по предмету, са совјетском лингвистиком новог времена, заснованом од акад. Н. Ј. Мара, а коју, са успехом, продужавају даље И. И. Мешчанинов и други последници ове школе. Истина, не може се рећи да се код мене све износи онако како је код њих и да се обрађују исти проблеми; али је несумњиво да је целокупна

основица моје лингвистике стварна, материјалистичка. Њен значај и јесте у томе што је она рађена између 1920 и 1940 године када историски материјализам није још у великој мери примењиван у лингвистици, а ако је и примењиван у Совјетском Савезу, то до нас још није долазило у довољној мери; међутим је најзначајније да је сва та књига доказ да се изнесеним језичким испитивањем долази заиста до историског материјализма као њене основице, а до дијалектичког метода као начина објашњавања њених чињеница, ма се о њима као таквим и не говорило. То ће бити нарочито јасно и из даљег разлагања, и када се главне тачке Марове лингвистике и основна тврђења која истичу из књига И. И. Мешчанинова: Новое учение о языке (Москва, 1936), Общее языкознание (Ленинград, 1940) и Члены предложения и части речи (Москва, Ленинград, 1945) продискутују у вези са основним погледима изнесеним у мојој књизи.

Наравно, не може се тражити да се у мојој књизи говори баш о оним проблемима које је истицала совјетска лингвистика, нарочито у последње време. Томе се не треба чудити. Језичка проблематика тако је опширна да се све не може ни у један мах ни у више махова обухватити. Али главно је, ја мислим, да се у мојој књизи не налази ништа што би се у принципу противило најглавнијим њеним поставкама и, уколико се о појединим питањима говори која су расправљана и у совјетској лингвистици, говори се мање или више у истом правцу. Уосталом у овако опширној материји могла су се појавити и размимоилажења која ће се тек, после врло брижљивог испитивања, моћи коначно расправити.

7. Ја идем у својој књизи оним аналитичким редом којим су и вршена моја испитивања. Ја сам задржао тај ред, иако сам могао узети и краћи, синтетички, да би читаоци могли што лакше пратити моје излагање. Тако је први део о категоријама (врстама) речи, други — о језички организованим групама речи, тј. о реченици, синтагми, њиховим заменицима и њиховим системима; трећи део је о гласовима, а четврти — о општим питањима језика. Овде се нећу држати тога реда, пошто се о свему о чему ја овде говорим може наћи пространије у мојој књизи. Ја ћу узети синтетички најзнатнија питања и њихова решења из којих ће се познати и основи мојих погледа на језик и методи помоћу којих сам до њих долазио.

2.

О условима језичког стварања

8. Запазио сам једну противност у основној природи свих језика. Без обзира каква је језичка система ма кога језика на свету, њиме се може исказати и све што се може исказати, наравно, у основним цртама, и у другим језицима света. Напр. иако у кинеском језику имамо свега две велике категорије речи, пуне речи или именице и празне речи или помоћне речи (предлоге, свезице, речце и сл.), њиме се може исказати и придев, и глагол, и прилог и сл. речи када се пуне речи употребе у функцијама тих речи; или ако узмемо хотентотски језик који има такође само именице од главних категорија речи; и у њему се може исказати и придевска особина, и глаголска, и прилошка и сл. Шта то значи? За мене је то значило да човек у различитим крајевима света у свести има особину не само да ствара именице као збир особина предмета повезаних у целину, него, кад му устреба, да из тога збира особина у речима издваја појединачне особине и помоћу њих исказује и придевске, и глаголске и друге особине занемарујући све друго у оним основним речима. То је онда када речи претстављају претставе предмета (исп. код нас *Он је ваџра*, тј. жустар, брз на послу и сл.; *Има одлично око*, тј. добро види, оштро види и сл.); а када речи претстављају претставе радње, какве особине или сличног (на пр. *белина*, *певање*, *пливање*, *доброша* и сл.), онда у системима тих језика те именице, које су биле првобитно глаголи или придеви, претстављају као именице само језичку систему. Наравно да се такве именице лако употребљавају и као придеви или глаголи чим добију њихову функцију. За то може као пример послужити данас енглески језик у којем готово свака именица може послужити као глагол, не мењајући свога облика, а добијајући функцију предиката и, обрнуто, исто онако као што многа именица може послужити и као придев добијајући, без икакве друге промене, функцију атрибута. То исто вреди и за придеве према категорији именица, глагола и сл. Наш језик за таква поређења није тако згодан, јер код њега напореда са функцијом иде и њено обележавање засебним наставцима.

Из овога је следовало да сви претсавници свих данашњих језика на свету имају ове претходне услове који чине да су *принципски* сви језици једнаки:

1) претставе предмета као збир њихових особина сједињених у целину;

2) особину, стечену, наравно, у току времена, издвајања посебних особина из збира особина поменутих претстава;

3) особину (наравно, задобивену у току времена) везивања и једног и другог за артикулисане гласове или њихове комплексе.

9. Те три групе општих услова за језичко стварање које морамо претпоставити данас за све претставнике свих језика на свету, — ја сам у своме делу назвао језичким константама. Данас ја сматрам да је тај назив незгодан са више разлога. Пре свега, ја у својој књизи стално износим да у језику нема ничега константног, сталног, да је само промена стална; зато када је све у језику променљиво, није најзгодније ту сталну променљивост објашњавати њиховом генетичком везом са условима који су названи вечитим или сталним. То је незгодно утолико више што ми не можемо ни за шта у организму или међу духовним особинама тврдити да је стално или непроменљиво. Како се, по законима органске природе, све мења, мења се и човек и они општи услови језичког стварања вреде за оно време докле се данашњи човек у основици своје природе од које зависе горњи услови не измени. Зато је много исправније место назива језичких констаната ставити назив *општи услови језичког стварања*.

10. Из трију група општих услова језичког стварања види се да је ту основица језичког посматрања скроз предметна: претстава предмета онако како они постоје, са свима њиховим особинама које су опет у њима или на њима, и у миру, и у покрету и свима ситуацијама у којима се они могу налазити, а које човек посматра у њима и уноси их у своју претставу о њима, а затим их из те претставе, са тако материјалном основицом, издваја, да би се помоћу тих појмова послужио за изношење својих мисли другима.

Одавде се види колико су претставе предмета људи способне у обема тачкама за богат развитак. Пре свега, уколико се разликују предмети исте врсте, зависећи од најразличнијих околности спољашњег света, уколико човек открива у њима нове особине, уколико се човек служи тим претставама, остварујући их у сталном општењу са људима и доводећи их у везу са различним другим појмовима у говору, — утолико се мења код човека и сама претстава предмета која добија све већи и друкчији збир особина; а према промени самог збира особина језичке претставе јавља се и већа могућност издвајања појединачних особина из тога збира.

Приметио бих да ово што је овде изнесено не значи ни у ком случају, а то се на више места у мојој књизи помиње и

изреком (напр. 578 и даље), да су претставе предмета, као што мисли Вунт, морале послужити увек за издвајање придевских и глаголских особина; већ, напротив, да су глаголске особине или придевске могле бити издвојене и непосредно из посматрања предмета ако се јавила могућност да се оне вежу са каквим гласом-ускликом, праћени гестом или сличним пратилачким моментима (мимичким, пантомимским) или групом гласова. Главно је у моме претстављању да су се у таквим случајевима могли јавити називи или за целокупност предмета или какву њихову особину (наравно, опет преко саме претставе предмета или посматрања предмета) искључиво према посматрању природе и појава у њој.

11. Из оваквог претстављања услова језичког стварања које се огледа у савременим језицима света или њиховом унутрашњем уређењу — истиче више непосредних закључака. Пре свега, постаје непотребно стављање питања о постанку језика, како је то обично било, као о хијерархији врста речи (да ли су постале прво именице као претставе предмета или њене особине као оно што се једино износило у једночлавној реченици), јер су општи услови језика допуштали да се граде и речи-именице и речи-особине (придеви и глаголи). Зависи само од тога, како, откуда се полазило у стварном посматрању природе и њених појава; међутим се могло полазити са различних страна.

За то су општи услови давали довољно могућности. Ово значи да су и именице у извесним случајевима могле дати придевске и глаголске особине, исто онако као што су глаголске речи могле давати, при извесним условима, придевске или именичке речи, придеви именичке и глаголске речи.

Али, у исто време, овим се одговара на питање о моногенези или полигенези језика (исп. и ниже). Претпостављати моногезу, тј. полазити од тврђења да су сви језици постали од једног заједничког језика, као што је то чинио међу последњим Alfredo Trombetti (у својој књизи *Elementi di glottologia*, Болоња, 1923), што је немогуће чињенички доказати, или полигенезу, тј. да је језик могао постати свугде где се јављао човек са поменутиим својим особинама, јасно је да се из горњег може добити као једини одговор — ово друго. Излази још нешто друго на основу горњих трију група општих услова за језичко стварање: јединство свих језика света, и поред многобројности и разноликости језичких група или језичких система. Јединство излази из јединства општих услова за језичко стварање, а многостручност излази из великог броја могућности остварења онога што поменуте три групе услова у себи крију (исп. ниже т. 12).

12. Трећа група услова — везивање гласа или гласовне групе било за претставе предмета било за њихове особине претставља засебно и врло важно поглавље у језичкој проблематици. Ја му нисам, можда, посветио довољно места и довољно пажње у својој књизи. Данас се много више о томе говори. Код мене је само сумарно поменут значај пратилачког покрета који је пратио првобитни глас или првобитни усклик. О различним периодима развитка човечије културе са економске, социјалне и општекултурне стране код мене се у књизи такође мало говори, иако се таква еволуција претпоставља. Али код мене није ни у ком случају занемарен значај узајамних веза међу људима као један од знатних елемената језичког стварања и језичког развитка. У исто време у моме је излагању јасно обележена пуна *законитост* језичког знака у првој фази везивања гласа или гласовне групе за претставу предмета или какву особину (код мене 565 и даље). Тако важан догађај у развитку људске културе као што је јављање извесног гласа или гласовне групе за обележавање претставе предмета и засебних особина које су се у њој садржавале — није могло бити ни произвољно ни случајно.

Ја сам претпоставио два момента у томе везивању: први, када се дотичан глас или гласовна група јавила при посматрању каквог предмета, остварене радње или учествовања у каквом послу, заједничком раду или сл., као реакција на утисак који она чини на човека (прва етапа) или из буди каквог разлога (као заједнички или појединачни усклик у раду) и, друга етапа, када се тај усклик, глас или комплекс гласова, праћен гестом или мимиком или сл. пратилачким моментима, употребљавао да се њиме изазове у сећању или уопште обележи каква претстава предмета или његова особина. У првој етапи тај је усклик, глас или комплекс гласова увек на извештан начин мотивисан (тј. одговара, у извесној транспозицији, условима који су га изазвали), али у другој етапи, било да се везује за претставу предмета, неког његова дела или особину, он губи везу са некадашњим извором мотивисаности и служи као знак или израз за поменуто претставу или њену особину.

Ја нећу овде улазити у саму природу мотивисаности, јер она може бити врло различне врсте — и о њој се у мојој књизи недовољно говори, иако се наговештавају њене различне могућности. У сваком случају, глас у првобитној фази својој, као језичка грађа, несумњиво је изазван оправданим разлозима којима се он одређује (мотивима); али он се у другом моменту свога везивања за предмете или особине, добијајући на тај начин нову функцију, од свог извора одваја, чувајући, наравно, своје „законско“ порекло.

На ту, другу фазу развитка језичкога знака односе се многа моја тврђења која су расејана по целој књизи и која треба овако разумети. Претстава предмета или особине чврсто је везана са својим звуком или групом гласова добивених на горњи начин. Те претставе чине саставни део нашег мишљења и уколико се то мишљење даље развија у вези са помињатим претставама, уколико се мења и значење обележено поменутиим, обавезним за цео колектив, гласовним знаком или групом гласова. Али и сами знаци језички улазе у своју систему знакова и могу се мењати, под утицајем измене гласова, или под утицајем саме системе знакова (системе различних падежних и других облика и сл.), без икаква утицаја на сама значења која она обележавају све докле не би постали, на извештан начин, непотребни или неразумљиви. Веза претставе или појма и његова знака необично је чврста.

Зато се гласовним знаком лако изазива претставе одређеног предмета или особине, а њиме се тако исто лако обележава и предмет чија се стварна претстава, у главним цртама, слаже са претставом предмета коју дани знак обележава. И ту ће своју функцију знак вршити успешно све дотле докле се њиме у склопу реченице или синтагме довољно јасно одваја један појам од другог или докле га какав други знак за исту претставу у томе склопу не потисне.

Из овога излази да се законитост употребе језичког израза или језичкога знака јавља у обема етапама његова развитка; у првој као језичке грађе, поникле из услова који су сарађивали при посматрању саме природе, а у другој као готов језички израз причвршћен за језик појединаца социјалном обавезношћу као изразом потребе узајамног споразумевања.

3.

Главне категорије језичких изражајних средстава

13. Ако пођемо од поменутих трију категорија услова и ако узмемо језике који су и остварили засебним речима оно што су оне обухватале, добићемо, прво, три врсте речи: именицу, придев и глагол, наравно, при претпоставци да су и особине добиле непосредно свој израз напореда са претставом предмета. Уствари, све речи сем именица, које претстављају засебне, самосталне предмете и којима се могу сличне претставе предмета изазивати и код других, — употребљавају се у реченици као несамосталне речи, одређујући ближе, на извештан начин, самосталне или пред-

метне речи. Отуда и долази да неки језици имају само самосталне речи или именице потпуно развијене.

Све особине предмета налазе се у самим предметима, па било да се оне, као што је речено, издвајају из претстава предмета као таквих (занемаривањем свих других особина сем дотичне) или издвајањем из посматрања предмета, којим се бави наше мишљење, какве његове особине. Те особине могу бити издвојене (апстраховане) као сталне особине предмета (придевске) или пролазне особине њихове (глаголске). Те се особине у мишљењу и његову изразу реченици (исп. ниже), према својој природи, могу употребити или као придевске (сталне, атрибушке) или као глаголске (радње, пролазне, привремене, тј. такве које смењују једна другу). То је оно што непосредно истиче из природе тих особина, али, као што ћемо ниже видети, те функције нису једино што их дели; оне су њихове најглавније функције које се, нарочито јасно, јављају у реченици и у синтагми.

Нарочиту категорију речи чине обележавања усклицима каквог места на које се упућује и гестовима који их прате; оне се могу назвати упућивачким (деиктичним) партикулама. Оне имају функцију прилога којим се обично обележава ближе радња по месту на којем се врши.

Те четири категорије речи: именице, придеви, глаголи и деиктичне партикуле у својим различним комбинацијама у реченици и дају све врсте речи које могу бити и формално обележене у различним језицима, али које се могу одређивати и само функцијама. Зато се морамо задржати, пре свега, на реченици и синтагми да бисмо показали однос делова реченице према врстама речи као издвојеним категоријама у језику.

14. У питању реченице ја се не могу сложити ни са Вунтом ни са Шахматовом. Сасвим је магловито и не може се потврдити ниједним језиком света да реченица претставља рашчлањавање заједничке или једне аперцепције на њене делове. Ја налазим у реченици увек оно што Шахматов налази само у неким случајевима, а то је: да је реченица везивање двају појмова, обично претставе предмета и претставе особине, да би се за дани тренутак однос претстава предмета према особини ближе одредио. Шахматов такву реченицу назива комуникацијом која је претходни ступањ реченице у мишљењу нашем психолошки јасно одређен. Ја мислим да се реченица мора одређивати према ономе што је у самом исказу, а не према идеалном облику њену који претставља претходни ступањ у мишљењу о којем нам језик и његов стварни израз ништа не саопштава.

Пре свега, реченица у којој претстава предмета претставља ону главну реч која се претставом особине пролазно (тј. временски) одређује, — *сасвим је обичан начин образовања реченица* које одговарају нашем мишљењу; а што има и *дружничјих реченица* које се са овим налазе у извесној супротности, то је само зато што тога има и у мишљењу. Према томе, никакве подвојености нити има нити може бити између мишљења и његова израза-језика. Може се десити да се у језику нешто искаже једном речју што претставља везу двају појмова, дакле што има очигледно двојство у мишљењу; али то је само зато што се језичким знаком и његовим односима према говорном лицу и самом времену говора може једним знаком обележити веза двају појмова (на пр. *грми*) у значењу *грмљавина је* (у тренутку када се говори, тј. у садашњости).

15. Чим је дошло до исказивања прве реченице, дошло је до јасног сазнања њених делова, тј. до функција и главне претставе (субјекта, подмета) и до функције другог појма, који први ближе и по значењу и временски одређује (предиката, прирока). Тиме је створена схема реченице. Све што чини главну, средишну, самосталну реч у реченици — подмет је, а све што чини несамосталну реч која се главној за дано време приписује прирок је. То су главни жрвњи реченице и њен калуп. Све што улази у функцију подмета добија или самосталност или функцију самосталности, а све што улази у прирок добија функцију несамосталности, извесног детерминатива којим се за извесно време ближе одређује оно што је у подмету. По себи се разуме да је именица најприроднији подмет, али то може бити и свака друга реч о којој се може мислити као о засебном предмету; исто тако најприроднији је прирок глагол, јер се он увек, по природи својој, јавља у временском облику, али тако исто прирок може бити и сваки други појам о којем се може мислити, у вези са подметом, у временском односу. Да ли ће у том случају посредовати глаголска спона или што друго — то није од значаја. Главно је да он има прирочку функцију.

16. Те је функције наше мишљење извело из стварних односа у реченици. Зато се оне јављају у различним формама примењене у свим језицима света.

Предмети или појмови исте врсте често се и знатно између себе разликују. Те њихове разлике показују код именица придеви, код глагола прилози или њихове допуне (на пр. *камена кућа, дрвена кућа, велика многоспратна кућа, мала, приземна кућа* и сл.; *он пише лепо, она пише ситно, они пишу неразговорно, ви пишете*

брзо и сл.; ја пишем писмо, он пише чланак за новине, њак пише задатак, књижевник пише песму, причу, оцену и сл.). У свима овим случајевима, тј. односа придева и именица, прилога и глагола или глагола и њихових допуна, имамо јединство значења које истиче из јединства претставе; ми само појединачне претставе обележавамо овде са гледишта њихове разлике, њихових особина и сл. Оваква група речи повезаних јединством значења чини синтагму. Ово је најобичнији случај синтагме. Али синтагме могу бити и само према функцијама у реченици: све што је спојено у реченици једном функцијом чини такође синтагму: *Отац, маћи и деца чине породицу*. Прве три речи чине подметску, сложену синтагму. *Деца се у дворишту играју, скачу, певају и ушркују у шрчању*. Сва четири глагола у овој реченици чине сложену причокку синтагму.

У горњим синтагмама одредбене речи уз именицу имају функцију атрибута, допунске речи уз глаголе имају функцију објекта, одредбене речи уз глаголе имају функцију прилога. Тако би се могле навести и функције других делова у реченици: заменица, бројева, предлога и сл. Очигледно је да се речи по природи својој сврставају у ове велике групе према функцијама у реченици: на самосталне или независне речи, тј. оне које су саме себи довољне да изазову код сваког исту претставу предмета немајући никакве потребе за каквим помоћним речима. То су именице које значе предмете: *кућа, дрво, пас, камен* итд. Другу, велику групу речи чине несамосталне речи, тј. све остале речи изван именица, јер све те речи добијају своје право значење уз какву другу реч као њена одредба или допуна. Не можемо рећи само *део* без именице: *цвети, шешир, чаршав, снег* и сл. јер се не би знало коју реч тај придев ближе одређује. То вреди и за глаголе: *радим* значи да се значење глагола *радиши* приписује првом лицу као његова одредба за извесно време. И тако увек. Наравно, и самосталне речи могу ступити у какав зависан однос у реченици (*зидам кућу, палату, мост, фабрику, магацин* и сл.); али оне добијају само, остајући по природи самосталне речи, зависан однос. Међутим зависне или несамосталне речи имају по природи својој, а не само по функцији у реченици, зависну функцију. Из тога видимо разлику између делова реченице и врста речи: делови реченице имају увек у даној реченици ону функцију која им се намеће према другим речима у реченици; а врсте речи су оне категорије речи код којих је према природи њиховој одређена и служба у реченици.

17. Према овоме потребно је одредити природу категорија речи и јасно их одвојити од функција које истичу из примене речи у реченици.

Видели смо да су само именице такве речи које имају потпуно значење и изван реченице; међутим све остале речи добијају своје право значење тек у реченици. Одавде излази да речи добијају (сем именица) и своју природу у реченици. Кад је тако, како ћемо разликовати делове реченице од врста речи? Уствари, те разлике по суштини и нема; она је само историска, тј. она постаје стварна у току времена. Категорије речи постају онда када речи, употребљавајући се у реченици, као детерминативне, постану и по функцији, и по значењу, а често и по облику, искључиво речи стално исте намене, тј. када одређено значење, функција и облик — постану стално њихово обележје. На пр. код придева у нашем језику — обележавање особине, слагање у роду, броју и падежу са именицом на коју се односе, и увек иста функција (служба у реченици) као ближа одредба именице и сл.

На основу таквог разматрања имамо десет група речи у нашем језику: именице, придеве, заменице, бројеве, прилоге, глаголе, предлоге, свезе, речце и узвике. Има језика који имају и члан као једанаесту категорију. Наш језик нема те категорије као врсте речи, али и он може изразити и ту граматичку категорију. Он то чини различним средствима (анафорски употребљеним показним заменицама) без икаквог нарочитог знака само употребом речи у контексту или говору на одређеном месту: исп. *Били сћарац и баба. (Тај) сћарац науми да сагради себи велику кућу* итд. *сћарац и баба* још непознати, без икаквог обележја значе „неки“ као што се „неки“ или „један“ и могу употребити у том смислу и у тој функцији, иако они могу имати и друга значења и друге функције; даље је могло бити анафорски употребљено *шај* иако оно има и друга значења да се обележи оно што се у другим језицима обележава чланом; али је и овде било довољно употребити само „старац“, јер та реч у самом тексту, већ једном напред поменута, јавља се сада као позната, већ помињата; у сваком засебном случају наш језик друкчијим средством, немајући јединствене чланске категорије, обележава оно што други језици обележавају чланом.

18. Одавде се јасно види велика разлика између врста речи и делова реченице. Сви језици имају функције делова речи у реченици које истичу из односа значења речи у реченици и оног смисла које наше мишљење даје речима у реченици (субјекта, предиката и сл.). Из реченица речи, налазећи се у извесним функцијама и значењима, задржавају их често стално као делове своје природе, добијајући и какво формално обележје, што није обавезно. То су врсте речи. Њих може бити извештан број у извесним

језицима (мањи или већи); тако напр. наш језик нема израђене категорије члана. Али у реченици сви језици на свету могу исказати све помињате категорије. Тако и језици који, као кинески, имају само две категорије, пуних и празних речи у системи врста речи, у реченици могу исказати све функције речи. Зато, сем именица, све остале врсте речи морају се стварати у реченици. Откуда то? Отуда што основица за реченицу и јесте наше мишљење. Дакле, све врсте речи, сем именица које засада остављамо по страни, стварају се мишљењем или у мишљењу. Наравно, то вреди и за именице. Али међу именицама и свим другим речима велика је разлика. Именице (наравно, које значе предмете) одговарају предметима у природи. Према томе, предмети у природи дају потстицај да се створе претставе предмета као „одраз“ тих предмета, тј. као збир њихових особина повезаних у целину. Све остало ствара наше мишљење на основу посматрања природе око нас, тј. на основу претставе о стварним предметима. Тако постају придеви на основу издвајања („апстракције“), сталних, истих особина који се налазе у различних предмета, глаголи — на основу пролазних истих особина (радње) које се налазе у различних предмета итд. Из овога се види како је мишљење, које добија свој израз у језику, непосредно и стално везано са предметима око нас. Од њега зависи уколико ће који део реченице постати засебна врста речи очекујући да као таква буде даље примењена у реченицама.

19. Из овога се види да врсте речи садрже у себи не само своје значење него и своју функцију, и у извесним језицима и свој облик. Шта то значи? Пре свега, тиме се одређује и даља употреба речи у новим остварењима у реченици. Напр. именице, сем тога што обележавају предмете, и самосталне су речи. На основу те особине њихова је главна функција у реченици подмета. Придеви значе сталну особину, — зато је њихова функција у реченици атрибута. Глаголи значе временску особину, тј. особину која се, обично као радња, приписује предмету за извесно време и сл. Очигледно је његова функција на првом месту прирочка и сл. У целокупности особина (значењских, функционалних, обличких и свих других) засебних речи огледа се природа засебних речи. Али *шиме што су речи, уиошребљавајући се у реченицама, добијале могућности да постану засебне речи извесне категорије, реченица није губила нимало од своје способности да и даље има своје функције и да помоћу њих и даље, као својим жрвњима, прерађује и засебне речи које су већ као категорије речи имале своју природу, али су извесним својим особинама могле послужити као део реченице и за какву другачију функцију.* Тако је од именице могао поста-

јати атрибут, од атрибута придев (исп. *бура*: *бурни* и сл.), од придева глагол (*белиши*), од глагола придев (*врућ*, *врео* и сл.), од придева прилог (*лђио*), од именице предлог (*место мене*, *чело главе*), од прилога предлог (*више куће*) итд. Нема ниједне врсте речи која, употребљавајући се у реченици као део њен са другом наменом, није могла постајати и по функцији и по значењу која друга категорија речи.

20. Реченица и функције у њој стваралачки су моменти у језику. Зато и врсте речи морају имати места у синтакси. Ако са гледишта реченице погледамо на врсте речи, и то на врсте речи у језицима који су необично јако развили формалне елементе, видећемо да сем именица нема ни једне врсте речи које у нашем језику не претстављају не само делове него, управо, одломке реченице. Узмимо придеве. Они се јављају увек у облику извесног рода, падежа или броја именице; *леј*, *леја*, *лејо* — сасвим је вештачка система, а, уствари, то су облици истргнути из синтагма са именицама (као управним речима) тих родова. Код прилога имамо непроменљивост. Зашто? Зато што прилози ближе одређују непроменљиви део („корен“ или „основу“) глагола или придева, тј. другим речима, чине целину са *значањским* делом тих речи; зато што такав део глагола и придева одређују, тј. непроменљиви, и сами су прилози непроменљиви и састављају један појам са непроменљивим делом поменутих речи. Дакле, и то су само одломци реченичких синтагма. За предлогé и свезице које ближе одређују какво значење падежа или однос речи или реченица — јасно је и само по себи да они добијају смисао и намену своју од падежних значења, чинићи са њима целине, или односа међу речима или реченицама. Дакле су и они делови говора или реченице (синтагме). Да ли треба за глагол у нашем језику нарочито доказивати да се никад као засебна реч не јавља у свом чистом глаголском облику (као безвременски партицип, као што се употребљава у другим неким језицима, исп. код мене 83 и д.). Он је или цела реченица (лични глаголски облик), или глаголски придев за одређено време (партицип) или глаголска именица у нарочитој функцији (инфинитив). Дакле, увек у примењеном облику. Из овога се види да се врсте речи, баш и облички, не јављају као једнаке величине. Само именица има свој самостални облик и не мора зависити од реченице и синтагме, док све друге врсте речи претстављају и као облици *одломке синтагме* или *реченица*. Оне се разликују од најобичнијих делова реченице само тиме, у оним језицима у којима су врсте речи развијене, што се обично или најчешће употребљавају у оној реченичкој функцији која се одређује природом њихо-

вих значења и другим особинама; али, наравно, реченица их може употребити и друкчије.

21. Ово јасно показује да су врсте речи само пролазно устаљене. Њих стално реченица, као непосредни израз нашег мишљења, према искуствима и операцијама самог мишљења, прерађује и даје им нову намену. Према томе, није тако велика разлика, посматрана у општим цртама, између ескимоских језика чије засебне речи добијају своју функцију и значење у реченици, која по облику претставља блиско везану јединствену формацију, и најсавршенијих индоевропских језика, чије потпуно диференциране врсте речи могу у реченици добијати и сасвим другу, нову намену, а према томе и нову природу. Они се по суштини не разликују.

22. У вези са овим ја сам скретао пажњу на то да оно што се у индоевропским језицима назива коренима који могу послужити за образовање и именица, и придева и глагола и других категорија речи нису ништа друго до засебне речи које су се употребљавале у различним функцијама у реченици и које су од тих функција добијале и своја значења која су доцније диференцирана додавањем т.зв. наставака (исп. *вѣ-тръ*, *вѣ-ти*, *вѣ-твь* и сл.). Али нема никакве сумње да су и те речи-корени као обележја засебних појмова имале првобитно своја посебна значења (исп. слично и данас у језицима у којима у мишљењу постоје засебни појмови са засебним речима у свести оних који говоре), али су се употребљавале као делови реченица а не као засебне врсте речи.

4.

Праве и неправе речи ових категорија речи

23. Из овога јасно истиче да у језику имамо двојаких функција: а) функције делова реченичких и б) функције засебних врста речи. Несумњиво је да су старије и основније функције реченичких делова и да се од њих и стварају услови (заједно са значењем и другим моментима у речима, исп. ниже) за природу засебних врста речи и за оне функције које из те природе истичу, тј. функције засебних врста речи. Али функције реченичких делова стално у реченици остају. Зато када засебне врсте речи постају делови реченице који не одговарају природи тих речи (напр. *именица* постане *прилог-предлог* или сл.), онда функција тога дела реченичног повлачећи за собом дану реч и претвара је у реч нове категорије.

На том принципу заснована је у мојој књизи разлика међу *правим* и *неправим* речима исте категорије, тј. међу неизведеним и изведеним, примарним и секундарним речима сваке врсте речи.

Који су критерији за разликовање тих двеју категорија? Праве су речи једне категорије за које наше језичко осећање јасно сазнаје да припада само једној врсти речи. Напр. за реч *дом, рука, дрво, ђас* итд. ми јасно осећамо да оне припадају само једној категорији, категорији именица. Код њих имамо *јединство* значења, функције и облика, тј. по значењу обележавају *засебне предмете*, што је особина искључиво именица, имају функцију независних или самосталних речи, што такође припада искључиво именици, најзад, у нашем језику имају облике именица. То су, дакле, усамљене речи и по функцији, и значењу и облику, јер ако која друга категорија речи и има напр. облике сличне њима, поуздано је да их је од њих или према њима добила. Према таквим речима не могу се градити друге речи (оне су, дакле, непродуктивне) и оне су искључиво знаци даних претстава, тј. у другим категоријама речи нема њихова објашњавања или тумачења (оне су, дакле, немотивисане). Пошто се у језику све налази у развоју, у покрету, нема никакве сумње да су извесне предметне именице могле као такве постати у току времена. Неке су, опет, као што смо видели, могле постати и непосредно од комплекса звукова као знакова за претставе предмета. Напр. историја речи (етимологија) може нам показати да су неке од горњих речи (на пр. *дом* и *рука*) постале од друге категорије. (глаголске), а слично нешто може вредети и за многе друге речи; међутим оне су у овој епоси њихова јединствена значења, функције и облика за нас праве речи својих категорија, непродуктивних и немотивисаних. Уосталом видећемо ниже да и у нашим језицима од категорије неправих речи могу стално постајати и праве речи дане категорије (исп. ниже).

Према горњој категорији правих речи именичке категорије имамо врло велику категорију неправих или изведених речи, напр. *носач: носиши, млада (млада): млад, доброша: добар, градски: град, певање: певаш* итд. Код њих се јасно види да оне деле своје особине са две категорије речи: са основном од које су постале и новом ка којој су по функцији својој пришле. На то мењање функције нагнала их је употреба у реченици. Наравно, у данашњем нашем језику оне имају и наставке; али ти наставци и обележавају, ако узмемо ствари у широком смислу речи, да је извршена на њима ова промена функције у реченици. Докле год

те речи деле своје односе са двама категоријама, дотле су оне продуктивне и образложене или мотивисане, јер увек имамо однос (напр. *носиши*: *носач*) који може послужити и за друге речи (напр. *косиши*, *ковати*, *певаши*, *чишати* итд.) да се од њих саграде сличне именице (*косач*, *ковач*, *певач*, *чишач* и сл.). Али када се деси да нова именица, тј. реч нове категорије, добије, сем онога значења које ју је спајало са старом, и много више других значења, тако да се више не осећа јасно веза са основном категоријом, онда она прелази у реч нове категорије. Напр. *имање*, *печење* и сл. у значењу предмета губе своје непосредно значење у вези са глаг. *имати* или *печти*. На тај се начин јављају и праве именице од неправих, прави придеви од неправих, прави прилози од неправих итд. Тако стално постају од правих речи — неправе и од неправих праве. Дефиниције врста речи обухватају увек цео збир тих речи, тако да оне морају о њиховој целокупности водити рачуна. Зато се напр. за именице може рећи или да заиста значе предмете (*дом*, *дрво*, *пас* итд.) или имају основну функцију предмета, самосталност, тј. да значе предмете и предметност. Напр. *певање* значи „*остварено певање*“, „*кад неко пева*“ и сл. тј. „*певање*“ замишљено као да га врши ма које лице које зна певати, тј. певање као предмет (мелодија, звуци и сл.). Придеви се не могу одређивати данас као речи које значе особину или припадање, већ као речи које ближе одређују именицу (исп. *Шамошњи људи*, *јучерашњи хлеб* и сл.). Заменице се морају одређивати не као замењивачке речи (то би била само једна функција њихова), већ као упућивачке именичке и придевске речи. Глаголи се не могу одређивати као речи којима се обележава радња (јер се радња обележава и именицом), већ као речи помоћу којих се значење глаголско приписује за извесно време каквом лицу или предмету и сл. (а глаголско значење може бити и радње или везе радње са којом другом категоријом речи, исп. *певаши*, *иљиваши* и сл. и *белиши* „*чинити белим*“, *књижиши* „*стављати у књигу*“ и сл.). Тиме што се поред правих речи једне категорије стално граде и неправе категорије, врсте речи губе оно јединство дефиниције које би им давале само њихове праве речи; врсте речи, у целокупности својој, добијају ону дефиницију коју им даје целокупност њихове употребе као делова реченице.

24. Ја нисам у својој књизи говорио о правом субјекту и правом предикату, о правој реченици и неправој; али би се и о томе могло говорити, јер исто онако као што су врсте речи продукат историског развитака, а главно су функције делова реченичних, тако исто можемо говорити и о правој функцији подмета

и неправом, али ипак његовој функцији, о правој функцији предиката и неправом и сл.

Сасвим је природно и у духу нашег мишљења да у субјекту буде предметна именица, а у предикату радња (у смислу и бивања и стања) која се временски приписује субјекту као његова особина. Али наше мишљење је у своме развоју отишло знатно даље од тога: оно се може зауставити и на појмовима који не постоје као засебни предмети; јасно је да сваки појам о којем се може мислити као о нечем засебном — може постати и субјекат реченице и на тај начин, добијајући самосталност, независност у реченици, или постајати именица или добијати њену функцију. Када се рече „Али“ *ђевојци срећу губи* — јасно је да ту „али“ значи оно што се износи у реченици са „али“ („Она је добра, али лења“ или сл.), тј. недостаци, дакле реч „али“ и оно што је са њом везано; *човеку је дашив* — „човеку“ иако је зависан падеж, овде је субјекат; то значи да се ту подразумева „облик човеку“, а не сам датив у својој функцији. Тако исто све чиме се субјекат у извесном тренутку може одредити као нечим новим, као нечим што се мишљу о њему тек открива — то је прирок. Према томе, кад речемо *Пас је живошиња*, то је реченица као и свака друга, јер се у њој функција предиката попуњава нечим што је узето од стварних предмета у апстракцији. Због тога ја сматрам да су и номиналне реченице исто тако старе као и вербалне, јер именице или придеви у њима добијају временску функцију као што имају и глаголи. Кад се рече *Деће је добро*, *Деће је било добро* и сл. — то значи да се од придева *добар* одузима његово значење сталности и даје му се његова значењска вредност или само за садашње или прошло време, исто онако као што се у реченици *Деће шрчи* или *Деће је шрчало* глаголско значење радње приписује детету за садашњост или прошлост. Тако исто, ако у реченици има временског обележја у односу предиката према субјекту и без глагола, реченица је потпуна, јер реченицу не чини глагол већ творачка, временска веза двају појмова. Напр. у реченици *Omnia praeclara rara* — „Све (су) славне ствари ретке“, *Данас жив сушра мршав* итд. — изостављањем у латинском или нашем језику глаголске споне за садашњост, прошлост или будућност и значи да веза субјекта са предикатом вреди за сва времена. Значи недостатак ограничавања на садашњост, прошлост или будућност предиката може дати као реакцију на то претставу о свевременској вези предиката са субјектом. Главно је било да је и апстрахована веза двају засебних појмова и без икакве споне била довољна да да реченици смисао тој вези.

25. Али и то није све. Откада је створена реченична схема, са својим одређеним формама, оно што се обично назива граматичком реченицом, језик није стао у своме стварању, исто онако као што није стао када су се образовале врсте речи, већ их је наново бацио под своје жрвње, стварајући од њих нове категорије, тако и овде. Како је у реченици полазна тачка субјекат, тј. оно што је дато и познато, а предикат је оно ново што се износи о субјекту, то је наше језичко осећање могло сваку реченицу истицањем појединих делова претворити у нову *психолошку* реченицу у којој је оно што се претпоставља као познато субјекат, а оно што се истиче, што је ново — психолошки предикат. То граматички још не даје нову реченицу, али је припрема за њу. То је врло важан моменат у стилстичком развоју језика; али граматички — то још не даје нешто ново. Разликовање те нове, „психолошке“ реченице од истицања речи у готовој, саливеној у одређене калупе, граматичкој реченици, — врло је важно, јер психолошка реченица значи даље и ново стварање у реченичном правцу иако и старо стварање још у потпуности постоји.

5

Промене језичке и језички развој

26. Као и све у природи и језик је у сталном развоју. Мењају се гласови, облици и синтаксичке конструкције. Једном речју, у језику је све подложно промени. У свакој језичкој чињеници, био то глас, облик, синтагма или реченица — има унутрашњих услова за промене који се садрже у самим тим чињеницама. Увек има извесне борбе међу тим условима. Зато ја нисам могао примити — де-Сосирову претпоставку о статичким и динамичким стањима у језику. Уствари, у језику постоји само динамично стање, тј. вечите промене и вечити развој. Сасвим је друга ствар што ми вештачки изван период развоја покушавамо да вештачки задржимо т. зв. књижевним језицима и нормативном граматиком којом се утврђују извесне особине као сталне. То је извесно насиље над језиком, можда, неопходно, али такво које иде против природе језика. Ја сматрам да се у језику сваког појединца извесне језичке заједнице стварају стално услови за даљи развој језички. Што то не доводи ка језичком анархизму, може се објаснити колективним утицајем друштва на језик. Језик је ту не себе ради, већ ради споразумевања чланова друштвене заједнице. Ту друштвена заједница, пропуштајући језик кроз све свести

својих чланова, гради од њега заједничко средство чији је претставник сваки члан друштва. Зато се, због тога сталнога двојства и у језику целокупног друштва и у језику свих његових претставника, тј. употребе и заједничких црта његових, уједначених и уопштених, и оних које садрже у себе заметке новог, ја нисам могао сложити ни са де-Сосировим одвајањем *langue* (тј. општих или заједничких језичких црта) од *parole* (тј. појединачних претставника друштва код којих се и јављају, у различном степену, они замеци новог који се крију у језику целине). Тако исто ја се нисам могао сложити са основним принципом фонолошке школе (Н. С. Трубецког, Р. Јакопсона и других) — да се фонема може схватити само као збир „релевантних“ особина гласа, везаних са диференцијалном значењском функцијом гласа. У томе сам ја видео само пренос онога што је код де-Сосира било везано за *langue* на особине гласа; међутим и „ирелевантне“ особине гласа улазе у целокупност особина гласа помоћу којих се одређује његова права природа¹⁾. Она садржи у себи не само оно што је карактеристично за дани тренутак него и услове будућег развитка. У сваком случају, оно двојство у јединству гласа којим се и обележавају његове данашње особине и борба за даљи њихов развитак, — морају се подједнако огледати у дефиницији гласова²⁾.

27. Нема никакве сумње да у језицима има и крупних промена којима се обележава нов период у развоју њихову. Ја у својој књизи нисам говорио о *стадијалности* Н. Ј. Мара, али ти нови периоди имали би свакако право да се назову засебним именом. Ја у својој књизи нисам употребио ни реч период ни стадијалност за такве појаве, али о некима од њих ја исцрпно говорим. Тако напр. ја показујем исцрпно како се *схваћање* индоевропске реченице (фѣрѡ, нѣсѡм) из основа изменило према готово свима другим језицима света (исп. код мене, стр. 89—95). То је више него скок, то је читава револуција у индоевропској синтакси која се после тога развија на сасвим новим основима (сложених и зависних реченица).

Ја мислим да таквих појава има у индоевропским језицима знатно више него што се обично мисли. Напр. *инфлексција*. Јасно је за индоевропске језике да је инфлексције, и у корену и у наставцима, било у великом степену у старој структури његовој; али да је она напуштена. Само појединачни индоевропски језици

1) В. код мене 529 и даље.

2) Исп. више о томе у мојој расправи Природа језика и его изучение (Изв. Акад. наука СССР VI (1948) 425-429).

(напр. балтиски) искористили су у знатнијој мери ту инфлексију, иначе је она остављена, и поред тога што су још знатни њени остаци. Нема никакве сумње да она претставља значајан период.

Тако исто ја сматрам да развитак флексије претставља засебан период у историји индоевропских језика. Иако и у флексији има додавања засебних диференцијалних делова појединим падежима, ипак је принцип тог додавања сасвим друкчији него у аглутинативним језицима. Овде је однос целог облика према другим облицима, а не посебно значење аглутинативног наставка које вреди за све именице и све њихове бројеве. У исто се време са флексивношћу развија у индоевропској групи језика и силно додавање диференцијалних знакова за најразличнију службу речи које је обухватило све језичке категорије као каква поплава.

И овим се не исцрпа све што би могло чинити велике периоде у развоју језика. Поменућу закон отворених слогова словенских језика који је изменио и саму структуру речи у њима. Тај закон је одвојио једну епоху гласовних односа у словенским језицима од раније сасвим друкчије и суверено је загосподарио у њима.

28. Резултати грађења речи изнесени у мојој књизи сводили би се се на ово. Ако која засебна реч добије у каквој синтаксичкој вези какво ново значење или какву нову службу (функцију), то може бити обележено или каквим нарочитим гласовним знаком (диференцијалног карактера) или и каквом нарочитим речју која, у току времена, може прећи и у т. зв. наставак за образовање речи. У оба та случаја, и када је диференцијални знак био без нарочитог свога значења и када је у облику језичког наставка, поставши од какве засебне речи, могао и добити какво општије значење, — наставци, налазећи се у сталној вези са врло различним коренима (основама), добијају и врло специфична значења. Са тим значењима могу се они преносити на друге речи дајући и њима своје специфично значење (исп. у српскохрватском језику наставке *e*, *ce*, *чић* и сл. за деминутиве). На тај начин, ти делићи речи (тј. њихови наставци) добијају до извесне мере природу аглутинативних наставака.

29. У језику се све мења, и глас, и значење речи, и облик, и синтаксичка особина. Ја ћу овде изнети, мало схематички, оно што је ту најважније.

Нема ниједне категорије гласова, ни самогласника ни сугласника ни њихових група, које се не мењају. Као што се могло видети из онога што је напред говорено, узроке својих промена сами гласови носе у себи. Они су у томе што сваки глас или

свака гласовна група има своје гласовно поље којим се ограничава један глас као глас дотичне категорије. Напр. *a* наше изговара се као *a¹*, *a²*, *a³* и сл. и сви ти преливи који се могу у различним или у истим положајима код истог лица јавити чине гласовно поље даног гласа. Слични преливи, којих може бити више или мање, јављају се и код других претставника дане заједнице, и онај прелив који је у њој најчешћи и јесте општи изговор даног звука. Али он и приближно не значи да тиме нестаје и даље различних већих или мањих прелива у даној језичкој заједници. Стална борба о превласт тих прелива и чини суштину сталног развитка и сталних измена гласова. Наравно да на квалитет тих прелива утиче врло много социјалних, политичких, економских, административних, етнографских и географских прилика. За нас је главно да ти преливи као резултат њихових утицаја стално постоје и стално омогућавају извесне промене у развитку гласова. Ја нећу овде говорити о физиолошкој и психичкој вези свих нагомиланих прелива једног гласа и његових претстава, што такође претставља извор могућих варијаната; али ће се то ипак видети из даљег разлагања о променама у језику.

30. И значење речи мења се под утицајем многобројних фактора социјалних, географских, економско-политичких и сл. Али више од свега реч се по своме значењу мења при све новим њеним остварењима у говору. Јер иако је претстава предмета његов „одраз“, збир његових особина повезаних у целину, она се, везана са групом гласова, у реченици примењује на увек нов предмет (наравно, исте врсте), тако да, преко тих све нових остваривања, и сама претстава предмета може добити и нове особине. Али претстава предмета не остварује се само у новој слици предмета, она се везује стално са новим појмовима у реченици који могу открити такође коју нову страну у даној претстави. Уосталом и од посматрачких особина дотичног лица зависи шта ће он све открити у каквом предмету или догађају. Све то заједно богати претставу предмета новим особинама, што има даљег значаја и за издвајање особина из претставе предмета које дају писцу или говорнику могућности да ту претставу употреби у различне сврхе (као метафоре, тропе, фигуре и сл.).

Све особине које тако, и свима другим средствима, једна реч у себи развије, обухватајући ту и њене обличке особине и различне функције у реченици, ми називамо вредношћу речи. Како је различна вредност истих речи у различним језицима и како је тешко, управо немогуће, преводити по речима са једног језика на други, то је добро познато. У речима се садржи читава историја

народа, њихова култура, њихово гледање на свет. И баш зато што сваки народ има свој живот, увек друкчији од живота других народа, зато има и свој речник, иако по неким значењима савршено једнак са речником других народа, ипак по целокупној вредности појединих речи друкчији него код других народа. Узмимо напр. реч *кућа* и претставу коју та реч изазива: како је она друкчија код једног простог Јапанца неголи каквог Европљанина; како је она друкчија код становника великих вароши у Европи и Азији него код каквог сељака неког забаченог села код нас из којег он никад излазио није.

И тако, значења речи у сталном су кретању, у сталном богаћењу. Ја ћу ниже изнети значај социјалног момента за постајање нових значења код истих речи; овде ми је било стало да изнесем само најопштије, свакидашње, готово свакочасовне услове за стварање нових особина у речима.

31. Сматрао сам напр. обавезним да треба падежне облике именица, и свих имена уопште, при разматрању ставити у ону средину у којој су они постали и у којој нешто значе. То су синтагме. Без синтагме нема зависних облика падежа, јер падежи — наравно, сем номинатива и вокатива — морају имати своју управну реч, реч којој су потчињени, па према томе и реч од које зависе. И најпростије посматрање облика у синтагмама даје нам јасну претставу о природи облика. Ако узмемо напр. датив, инструментал и локатив множине који гласе у нашем језику на исти начин (на пр. *људима*), могли бисмо мислити да је извршен потпун синкретизам тих падежа у српскохрватском језику; али ако узмемо ма и само један пример, видећемо да је разлика у синтагмама које су нераздвојни део тих падежа: напр. *Ја сам се обрађио Шим људима за савеш* — очигледно је датив множине, *Ја сам био с Шим људима* — очигледно је инструментал, а *Ја сам говорио о Шим људима* — несумњиво је локатив. Јасно је такође да падежну функцију имају саме синтагме, а именица *људи*, и поред тога што гласи у свим синтагмама на исти начин, уствари и сама као њихов саставни део значи те падеже. Зато су се облици датива, инструментала и локатива могли сасвим изједначити: они уствари нису били прави носиоци различних значења, него њихове синтагме.

Одатле, а то се потврђује и непосредним посматрањем других језика, разликовање падежа извесним начином потребно је само онда када иста синтагма допушта више падежних односа. Ја сам у својој књизи изнео пример „сећи“ и „камен“ који би могао значити и „сећи каменом“, „сећи камен“ и „сећи на камену“: по себи се разуме да се то морало каквим начином диференцирати.

Отуда је поникла потреба падежне или ма какве друге ознаке у таквим случајевима. То је био повод за језичко стварање. Ја се трудим, као што је то и напред речено, да свугде где је то могуће одвојим језичко стварање од језичког грађења. Прво је, тј. језичко стварање, изазвано језичким унутрашњим потребама да се добро⁸ разуме оно о чему се говори; а језичко грађење изазвано је градилачким особинама језика као системе знакова. Тако у горњем случају било је потребно да се разликује акузатив (објекат) од инструментала и локатив од оба падежа, јер је иста синтаagma (*сећи камен*) то захтевала; међутим код именице *људима* имали смо у нашем старом језику у горњим примерима три различна падежа: *људѝ*, *људѝми* и *људѝхъ*, иако није било потребно да се та три падежа разликују, пошто су се њихове синтагме довољно између себе разликовале. То је дошло од поменуте градилачке особине језичке: чим је *људѝмъ* у једним синтагмама где је то било потребно обележило датив, оно се почело као датив употребљавати и у свима другим синтагмама, па било потребно да се ту датив обележи или не било. То исто вреди и за *људѝми* и *људѝхъ*. Одатле видимо да је језичко грађење често одузимало изразитост језичком облику јер га је оно уносило и тамо где је потребно и где није. То јасно показује како се система падежа могла свести у грчком језику свега на четири, управо, три облика: да се обележе сви остали падежи давале су материјал синтагме. Оне су, наравно, и омогућиле да се они сведу на три зависна облика. У француском језику сви су се падежни облици свели само на један облик, а све остало вршиле су синтагме без предлога и у вези са предлозима. Уосталом ту су, захваљујући синтагмама, могуће и многобројне друкчије комбинације.

32. Све ме је то нагнало да у односима речи у синтагми или реченици видим извесне врсте законитости која је условљена самом природом речи, природом њених претстава, управо природом њихова значења које крије у себи основицу за управну и зависну реч синтагме. Да наведем неколико примера. Однос придева према именици зависи од саме претставе именице: оне особине које она у себи садржи могу послужити као њене одредбе у оним њеним деловима који се могу мењати у самој претстави. Кућа може бити или дрвена, или камена, или од цигала, или од бетона, од гвожђа, од набоја итд. Према томе и *дрвена кућа* само је откривање нечега што се потенцијално садржи у претстави куће и сл. Може се писати *лепо*, *брзо*, *сићно*, *ружно* итд. — према томе сви су ти прилози у потенцијалу глагола писати и они откривају увек један

органиски део тога појма. Сви активни глаголи садржавају потенцијално у себи објекат, чак и онда када се он не открива: сећи се може много штошта: *харџија, дрво, каква маџерија, сир, јабука* итд. — на тај начин објектом се открива латентни, али увек присутни, органиски део претставе тога глагола.

Из овога се види да су делови синтагме када она претставља јединство по значењу — унутрашњи изрази, неопходни и самом природом речи условљени. То је оно што би се могло назвати унутрашњом формом речи, иако никаквог формалног облика тај однос не мора имати. Тако је напр. у енглеском језику довољно ставити испред именице придев у облику који се никада не мења; међутим придев у нашем језику добија од именице и облик рода, и броја и падежа. Уствари, придев и именица чине само један појам и природно је да чине једну целину макар се и одвојено писали. Унутрашња форма речи (ја признајем да тај израз није најуспелији!) може добити и спољашње обележје, оно што ми називамо обликом, *наставком, завршетком*; али не мора. Довољан је онај унутрашњи однос међу речима који истиче из потенцијала речи.¹⁾

Ја сам се старао да на ове реалне чињенице сведем све односе у језику.

Одавде се види да су облици у сталном покрету, у сталном развоју. Како су синтагме носиоци унутрашњих односа међу речима, то се облици мењају и у зависности од промене самих гласова у њима и од најразличнијих односа обличких система (нивелисања у једним случајевима, укрштања и контаминација у другим, перинтеграција у трећим и многих других појава у њима).

33. Значај синтагме особито је велики у свима правцима, јер се све у језику врши у вези претстава, органској и природној. Зар се врсте речи, као одломци говора, могу разумети без синтагма и реченица. Узмимо напр. прилоге о којима се често сасвим произвољно суди. Наша формалистичка граматика одвајала је напр. *ономад* или *јуче* као прилоге од израза *јучерашњег дана* или *пре који дан* као временски генитив или временски акузатив, иако су у реченици изрази *јучерашњег дана* или *пре који дан* вршили исту функцију као *јуче* или *ономад*, тј. правих правцатих прилога. Ако покушамо да по значењу идентификујемо *јуче* и *ономад*, видећемо да им морамо дати синтагматско значење *прошлога, јучерашњег дана* и *пре који дан*, што значи да су горњи изрази и по функцији својој и по значењу потпуно једнаки, па ипак наша граматика

¹⁾ Исп. мој чланчић *Внутренняя и внешняя языковая форма* (Изв. Акад. наука СССР V (1946) 179—182).

једне назива прилозима друге не назива. То је само зато што прилози *јуче* или *ономад* претстављају засебне речи, док су горњи изрази читаве синтагме које се лако могу анализирати. Уствари, када бисмо хтели предузети озбиљну анализу, ми бисмо могли лако доказати да *јучерашњег дана*, *прошлого дана* или *пре који дан* не претстављају функционалне, већ само обличке генитиве или акузативе, који су већ сасвим прешли у област прилога: они показују искључиво разлику у времену вршења глаголске радње, тј. ближе одређивање у том правцу самог глагола.

Ја се нећу даље задржавати на питању шта овако одређивање врста речи или израза по суштини значи за разумевање односа у реченици, за разумевање услова у реченици под којима се стварају врсте речи. Мислим да је то и само по себи јасно.

34. Овим сам се дотакао и развитка синтаксичких категорија. У горњем примеру видели смо како је један прави генитив (напр. *Киша прошлога дана била је велика* — са посесивним генитивом) био привучен од предиката да ближе одреди његов пратилачки временски моменат (тј. *Киша је прошлога дана била велика*), и тако преображен од посесивног генитива у прилошки израз, од којег се, у току времена, може развити и прилошки облик (као што је *ономад* постало од *ономџдне* тј. „у оном дану“, које је у нашем језику дало *ономадне* у којем се не схватило као покретна партикула *не*, исп. *менекане*: *менека* и сл. — тако да је добивен напоредни облик **ономад* који је по законима нашег акцента морао дати *ономад* преко *ономад*).

Тек је реченица способна за велики и богати развитак. Али се њене главне тенденције чувају докле њена структура не постане толико пресићена новим могућностима да оне даду изванредан преокрет у своме развитку, као што је то био у оним великим унутрашњим преображајима које смо могли назвати обележјима нових периода у језику (в. напред).

6.

Значај социјалних услова за развитак језика

35. По себи се разуме да све прилике које окружавају човека, у којима се он креће, у којима он живи утичу на човеково мишљење, а тим самим и на његов израз. Ја сам овде изабрао једне од тих услова да покажем како се често мало мисли на огроман значај њихов који је у језику пресудан. Да узмем један пример који ће то показати. Напр. реч *идешик* има према Рјечн.

Акад. (IX 810) ова значења: 1) дете или живинче од пет година; 2) крупнији какав новац у којем има ситнијих пет јединица; 3) буре од пет акова (говори се у Ораховици у Славонији); 4) опанак каквих се пет изреже из једне коже (у Лици); 5) крстина од пет снопова (у Србији у Округу моравском); 6) *пешаци* су оних пет зрна којима се деца играју пиљака (Левач, Темнић). Није тешко разумети да је употреба ових речи са одређеним значењем поникла у врло различним социјалним групама становништва. Јасно је одавде да је значење под 3, тј. буре од пет акова, постало у виноградарском крају; значење под 5, тј. крстина од пет снопова, у каквом пољопривредном крају, исто онако као што су многа значења из других рубрика постала опет у различним срединама: *пешак* — во од пет година у крају који се бави одгајивањем говеди, *пешак* — коњ у средини који се бави коњарством. Има и других значења која су могућа, као што на пр. *седмак* „значи ћилим од седам аршина“, тако исто „ђака седмог разреда“ и много штошта друго. Нема никакве сумње да се у каквој ћилимарској задрузи или радионици уз *седмак* подразумевао појам „ћилим“, па је тај појам и испунио ту реч, *седмак* — во, *седмак* — коњ, *седмак* — ђак и сл., па су ти појмови ушли у саме речи *седмак* и са тим значењем бивали пуштани у саобраћај. Тако су се те речи, носећи на себи печат економских или општесоцијалних прилика, често у маленом делу једног језичког колектива шириле, постајући каткада и његовом заједничком цртом. Отуда је велики део речи добијао, првобитно, условно значење или, боље, условљено даним приликама, а после постајао општим благом.

36. Нема никакве сумње да се у језику садрже сва преживљавања која је имала каква људска заједница. Јер све је то морало бити и у мишљењу људи, а одатле и у његову изразу. Колико се успомена крије у речима које данас имају сасвим друго значење, а та основна значења њихова могу се открити у њиховој етимологији када нам је јасна! — Тако напр. именица *рука* имала је првобитно значење „сабирача“ и вероватно је да је названа по радњи толико важној по живот, тј. сабирању плодова; именица *срећа* данас значи добар удес, какво добро које нам се деси и сл.; некада је значила *сусрећ* и ништа више. Несумњиво се ту подразумевао „добар сусрет“, „који доноси срећу“ по тадашњем веровању, дакле је из области празноверица. Реч *закон* првобитно је значила „оно што је у почетку“, управо „у зачетку“ (у значењу почетка), дакле што је било у употреби, у традицији. *Народ* и данас је прозрачна реч ако је доведемо у везу са *народићи се*, умножити се, са чисто демографским, биолошким значењем.

Наравно, сва историја једног колектива у његову је језику; али исто онако као што се његова историја стално мења — мења се и напредо са тим и његов језик. Када кажемо да се у језику огледа сва прошлост једне групе људи од незапамћених времена до данас, његова култура, његова кретања, целокупни његов умни и телесни развитак, то је исто онако као кад кажемо да је у њему и сва историја његова. Али се само један мали део и једног и другог може открити по данашњем стању њихову; све пак остало припада научним истраживањима.

Све ово пренесено на најстарије епохе развитака човекова показује јасно како су могле постајати и основне речи. Нема сумње да се човек служио покретом, гестом, мимиком и пантомимом и узвиком који је могао пратити многе његове радње, нарочито у заједници. И сам тај узвик био је покретом његових органа за говор који су, усавршавајући се употребом, давали све више усавршене, артикулисане гласове. И уколико су се ти гласови, који су стајали у вези са нервима човековим, који су или примали утиске или хтели да изазову код других претставе предмета или њихових особина (ист. напред), ослобођавали од покрета и свега осталог што их је могло у почетку пратити, утолико су све више гласови и њихови комплекси постајали знаци извесних претстава или појмова. Како су после ти појмови сврставани у реченице и разврставани у делове реченица или врсте речи, о томе је напред говорено.

7.

Типологија језичка

37. Класификација материјала различних научних области врло је корисна и потребна радња, да би се сав материјал, пошто се подели у сродне групе, могао што лакше прегледати и проучити. Тако је и у језику. Па ипак он, можда, више него ишта друго показује како је одељивање у засебне групе језичких чињеница произвољна ствар. Јер ништа друго не показује као језик да су све особине свих језика у свету могуће у свакој групи језика; да свака група језика уопштава једне начине стварања а занемарује друге; али то не значи да се у тој групи не ме могу у извесно време у јачој мери развити занемаривани раније начини и надвладати у језику; а тада опет, у то време или како доцније, то не показује да се у језику не може јавити и нешто сасвим ново. Ето, то је учинило да се ја, и поред свег

могућег значаја класификације и типологије језика, не задржим на њима нарочито у мојој књизи. Па ипак рећи ћу неколико речи и о томе што истиче из мојих схватања језичких особина и разлагања о њима.

Позната је Шлајхерова класификација језика која узима морфолошку систему у њима и на основу ње дели све језике према томе: да ли су језици без наставака (коренски или „изолујући“), имају ли наставак у облику засебних делића речи који се додају кад год се јавља потреба да се извесно обличко значење обележи (аглутинативни) или, најзад, да ли развијају флексију, тј. целе облике дане речи, да се обележи неко обличко значење. Додавали су (напр. Сепир) инкорпоративне језике и различне прелазе из поменутих група и њихове комбинације, али све то заједно није могло обухватити све групе, и поред сазнања, које се све више ширило, да разлика међу тим језицима није апсолутна, већ само врло релативна. Тако се зна да се енглески језик све више развија у правцу коренских језика, да се флексија лако мења (тј. синтетички начин обележавања обличких значења) у аналитичко обележавање падежа (напр. у франц. језику), да се и у флексивним језицима могу развити особине врло блиске аглутинативним језицима, да се инкорпоративност делимично развија и у језицима који по природи својој нису инкорпоративни (напр. у индоевропским), да у неким коренским језицима има случајева када се јављају наставци или облици итд.

С друге стране, област формалних језичких особина много је шира него што се то обично мисли (као што је то лепо показао И. И. Мешчанинов у својој књизи Члены предложения и части речи, Москва, 1945, стр. 21—106). За различно формално обележавање реченице и њених делова има много начина (Мешчанинов је набројао 12) од којих многи могу послужити за груписање језика. Али и то не значи да се по два, три или више начина не би укрштала у једној групи и да се и још који други начин није раније у њима огледао, па био у току времена занемарен и замењен другим; а то исто вреди и за будућност.

38. То све значи да ће се типологија језика морати позабавити и другим критеријима, а не само оним који су досада предлагани. Међутим у сваком таком случају не треба једно заборавити: да је свима, апсолутно свима формалним особинама, којих може бити, али којих не мора увек бити, у основици каква стварна особина, унутрашњи однос, унутрашња форма, како сам ја говорио не налазећи никакав бољи термин. Да узмемо једну, две

најобичније особине језичке. На крају реченице интонација замире. Та формална особина, замирање интонације или чак обележавање потпуности реченице каквим знаком (в. код мене 182), само је израз завршености мисли коју у целину спаја обавезна веза њених делова по значењу. У нашим језицима (индоевропским) обично је подметска синтагма везана конгруенцијом делова који у њу улазе, исто онако као што је и причорка синтагма повезана и одредбеним (прилошким) и допунским (падежним) деловима; али је и у основици конгруенције јединство синтагме подметске, било по значењу било по функцији, исто онако као што је у природу јединство синтагма по значењима или функцији. Оно што се у индоевропским језицима исказује поменути одредбеним и допунским функцијама, то се може исказивати и каквим засебним знаком који би обележавао подметску и причорку целину.

Ја сам ово навео да бих само још једном истакао да су у основици свих формалних особина у језику стварни разлози у самом мишљењу нашем и у оним радњама које оно предузима. Када је нашим мишљењем издвојен појам *добар* из свих остварења које тај појам може имати у природи, онда је тај појам особине у неком предмету издвојен као главни, а све друге особине занемарене, било да човек својом мишљу, при посматрању таквих предмета, одмах је издвоји и веже за гласове који су се јавили као реакција на добре ствари, лица, предмете било да је издвоји као особину пошто је реч као именица била образована. Зато ја и сматрам да се језик не може ни добро проучити ни разумети ако се не води строго рачуна о овој његовој стварној основици која је у мишљењу нашем. То не значи да се језик из области изражајних средстава преноси у област духовну или психолошку. Већ то значи да се језик везује непосредно са својом основицом, мишљењем; а мишљење је овде само одраз, само резултат утицаја, потстицаја и претстава стварних предмета.

8.

Завршне напомене

39. Из овога је јасно да је језик особина човека која претпоставља друштво, извесне духовне особине код човека и огледање у тим особинама његових потреба и његове културе. Ми сматрамо да је код свих народа на свету било услова за стварање језика који их у довољној мери раздвајају од свих животиња. Јер човек нема само способност добијања слика предмета и њихова везивања у памћењу са самим предметима, него и прет-

става предмета као збира њихових особина, а те особине човек може појединачно својом мишљу издвајати из поменутог збира и њима се служити, без обзира да ли за све то има увек и засебних изражајних средстава. То је онај велики скок који је учинио човек при прелазу из различних антропоидних стања у стање „*homo sapiens*“.

40. То значи да свугде на кугли земљиној где се јавио човек, он је могао, према потребама својим, свога живота и свога рада, створити језик. Сви тако створени језици имају извесно јединство јер су израз сличних, у основи њиховој идентичних услова за стварање језика. Али прилике под којим су се различни језици остваривали тако су разнолике да није чудо што се, и поред поменутог јединства, јавила множина различних група језика. Уколико су ближе везе између појединих група људи у свету, утолико је могућније да се развије заједнички или општи језик међу њима. Али како је досада било више услова који су их раздвајали, и географских, и политичко-административних, и културних, и економских и других, то су се на различним светским континентима појављивали многобројни језици.

41. Из овога се види да су сви језици света један велики развитак оног језичког заметка који се развио под утицајем основних језичких услова. То не значи да су се сви језици развили из једног заједничког језика, како су претпостављали неки, као помињати А. Trombetti и у новије време. Јер је и помињати основни заметак при остварењу, управо, при примени језичких услова — могао бити различан на различним местима. Другим речима, везивање првих артикулисаних или полуартикулисаних гласова или група њихових за исте претставе могло је дати различне резултате, јер је зависило од многобројних момената који нису, по природи својој, били једнаки у различним приликама у којима се човек на различним местима света развијао. А даљи пут у том развитку зависио је, као што смо видели, опет од различних услова у различним крајевима света. Ето, због чега се мора примити као једино исправно мишљење о полигенези језика. Свугде где се јављао човек, јављао се и језик, иако развијен под истим психолошко-физиокошким условима, ипак у своје остварењу различан. Тако се овим мири и јединство свих језика света, зависно од јединства психичких и материјалних услова који су сарађивали при њихову стварању, и њихова многостручност и различност, у зависности од многостручности резултата који се добијају при њиховој примени. Оним јединством, које је у основи језика, објашњава се извесна сличност међу свима језицима

света, а многостручношћу — она множина језика у којима се стално понављају слични резултати при примени различних језичких средстава. И банту-језици Африке могу имати и флексију и европски језици могу губити флексију. Ништа у језицима није немогуће: све су то само различне, али оправдане, стране његова развитка.

42. Зато се не може говорити о примитивним језицима. Сви су они довољно савршени за исказивање онога што тражи духовна и материјална култура једног народа. Уколико је сама култура примитивна, уколико показује несавршенства у њен језик према савршенијим културама. Али према своме народу и према својој култури он је најсавршенији.

43. Сваки језик може развити, и обично и развија, и оно што се може појавити ма у ком другом језику. Оно што нам изгледа као засебна природа или тип једног језика, обично је уопштавање једног начина језичког стварања или грађења који се може јавити и ма у ком другом језику на сасвим удаљеном простору. Језици врло лако утичу један на други. Та могућност је образложена тиме што је и то страно само релативно страно, јер је и оно постало у једном од језика света на сличан начин као што све постаје у сваком језику. Када је српскохрватски језик примио турске наставке *лија*, *џија* и *лук*, то се извршило на исти начин као што се у српском језику шири наставак *ник*, *ишће*, *ство* или какав други други са којима је везано одређено значење. Тако бива и у другим случајевима. Али када се против нечега наше језичко осећање буни, онда се такве речи одбацују у крилу саме језичке заједнице. Узајамни утицаји језика уопште су много више били остварени него што би се о томе могло мислити. Јер је чудновато да се нове особине каквог језика, које чине оне толико карактеристичне периоде у развоју њихову, шире по језику као каква поплава или зараза; — зато што су нове, изразите, што отскачу од онога што је свакидашње, што је већ изгубило драж новине и стваралаштва. И ту се много штошта може свести на стран утицај или какав супстрат којег полако нестаје у дотичном језику или узајамним утицајем или мешањем. Ја понављам да ниједном језику није апсолутно страно оно што се налази ма у ком другом језику. Срби нису имали звука *ф* у својој гласовној системи и замењивали су тај глас или звуком *в* или *п* (*вес*, *Стје-пан* и сл.), али чујући га често, налазећи се у дотицају са народима који га имају, они су га научили изговарати (*фес*, *фењер* и сл.); уосталом они су и сами дошли до њега комбиновањем

х и в (*хвала = фала* и сл.), и то још једном показује како сви језици света претстављају само један велики развитак гласовних изражајних моћи човекових.

44. Ако не дословце овако, у овом је духу написана моја поменута књига. У њој се улази у многе појединости у језику (о падежном систему, о систематској повезаности различних језичких особина, о схватању различних гласовних, морфолошких и синтаксичких особина итд.), али све оне проистичу из непосредног посматрања језика као израза нашег мишљења које се оснива опет на природи и свету који нас окружава. Само се ту разликују, као што је речено, две необично важне стране језичке: стваралачка, која извире из односа и природе речи као израза нашег мишљења и стварности коју оно претставља, и градилачка, која је заснована на природи језичког знака и његове сталне тежње да се уопшти и тиме сам обори разлоге свога ностојања (исп. пренос рода и на ствари које рода немају и сл.). Те су стране језичке увек у борби, у узајамности која иде напред са сталним кретањем унапред језичког развитака. У средишту тих изванредно тананих струјања, која наша наука има да открије, налази се човек са својим језичким осећањем као врховним мерилем и регулатором тих струјања. То осећање иде напред са самим развикој језика. *Оно је ујраво само ајштракција шоба развишка*, а не нешто што би било иманентна особина човечијег духа. Јер и тај дух само је оличење поменутог осећања. Зато је и наше језичко осећање само део целокупног културног развитака човека чији је један део језик. И оно се у току времена мења као што се и наш духовни свет, изражен у мишљењу, стално мења.

45. У томе и јесте позитивни развитак језика да устолице прати нашу мисао, и да јој даје што савршенији, што потпунији израз. Да ли ће то бити са мање или више облика, — споредно је питање. Мора бити онолико облика колико то тражи наша утанчана мисао. Некада су напр. индоевропски језици имали много више облика (сетимо се начина код глагола) него што данас имају; али и данашњи језици могу и без тих начина исказати све што се и помоћу њих могло исказивати. Променила су се средства, а суштина је остала, тј. само мишљење још тананије и суптилније него што је раније било, а са њиме и његов израз. Ето, у томе је напредак језика. Напредовало је мишљење, па са њим и његов вечити сапутник језик.

46. Зашто се данас тако брзо развијају књижевни језици, прелазећи за 50—80 година оно за што су другим језицима пре њих биле потребне читаве стотине година? Зато што прет-

ставници савремених језика примају културно мишљење од народа у којима се оно раније развило (напореда са њиховом културом) и дају томе свој израз који одговара структури њихова језика. Они тако скраћују свој развитак; са новим диференцираним мишљењем они стварају и нов, диференциран израз, каткада и са незграпним позајмицама или кованицама, али после извесног времена са устаљеним правим изразом. То није насиље једног језика над другим, то је природан ток савремене културе, са необично убрзаним темпом. То лежи, дакле, у самој природи данашњице која не допушта да народи сувише изостану једни од других. Иако је то, да исвесне мере, принудни развитак, он иде апсолутно истим путем којим би ишао да је сваком народу било одређено да сам прође целокупни развитак који су прошли сви народи света. Тај пут је оне утанчане, диференциране мисли која се и у самом народу стално развија, али овде знатно брже под окриљем културног развитка целог света. Од сарадње огромне светске заједнице зависи данас и брзина културног развитака човечијег мишљења у појединим земљама, а од њега и брзи темпо развитка изражајних могућности наших књижевних језика. То све води ка извесном културном или бар духовном уједначавању целог света, а према томе и ка све бољем узајамном разумевању најразличнијих претставника свих култура у свету.

А. Белић